

Wychowanie dla pokoju versus wychowanie do wojny. Wartości uniwersalne wobec wyzwań globalnych

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem jest przedstawienie prawniczej implementacji wartości uniwersalnych jako instrumentu sprostania zagrożeniom dla pokoju.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem jest analiza możliwości implementacji wartości uniwersalnej *pokój* przy wykorzystaniu instrumentarium *wychowania dla pokoju*, które państwom i innym aktorom międzynarodowym oferuje System NZ. Wykorzystano prawnicze metody badawcze, przede wszystkim analizę instytucjonalno-funkcjonalną.

PROCES WYWODU: Wywód składa się z trzech części. Celem pierwszej jest identyfikacja procesu przypisania prawom człowieka i pokojowi rangi nadrzędnej w uniwersalnym systemie wartości. W kolejnej zidentyfikowane zostały i poddane krytycznej analizie normy i instytucje wyznaczające ramy prawne *wychowania dla pokoju* i zakazu propagandy prowojennej. Część trzecia jest poświęcona wskazaniu instytucji i norm stanowiących zaporę przed *wychowaniem do wojny*.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Analiza wskazuje, że na poziomie uniwersalnym instrumentarium prawne *wychowania dla pokoju* i zapobiegające tworzeniu postaw umożliwiających wojnę jest wystarczające. Bariery efektywności wyznacza stopień internalizacji wartości oraz rywalizacja z postawami i wartościami utożsamianymi z interesem państwa.

WNIOSKI, INNOWACJE I REKOMENDACJE: Cel, jakim było uchronienie kolejnych pokoleń od klęski wojny, który wyznaczał aksjologiczną podstawę porządku po II wojnie światowej, nie został zrealizowany. Kolejne konflikty zbrojne poprzedzane są odczłowieczeniem wroga i relatywizacją praw człowieka. Przemawia to na rzecz włączenia do *wychowania dla pokoju* nowych aktorów i pogłębienia współpracy.

→ **SŁOWA KLUCZOWE: POKÓJ, WYCHOWANIE DLA POKOJU, WARTOŚCI UNIWERSALNE, OGRANICZENIA WOLNOŚCI SŁOWA**

ABSTRACT

Sugerowane cytowanie: Menkes, J. (2018). Wychowanie dla pokoju *versus* wychowanie do wojny. Wartości uniwersalne wobec wyzwań globalnych. *Horyzonty Wychowania*, 17 (41), 215-223. DOI: 10.17399/HW.2018.174115.

Education for Peace versus Education for War Universal Values Against Global Challenges

RESEARCH OBJECTIVE: The aim is to present the results of a legal analysis of the implementation of universal values as an instrument to meet the threats to peace.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is the analysis of the possibilities of implementing the universal value of *peace* by using the instruments of *education for peace* that states and other international actors offer the UN System. The legal research methods were used, and particular importance was given to institutional and functional analysis.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The argumentation is divided into three parts. The purpose of the first is to identify the process of assigning human values and peace to a superior value in the universal system of values. In the next one, norms and institutions that set the legal framework for *education for peace* and the prohibition of pro-war propaganda were identified and subjected to critical analysis. Part three is devoted to the identification of institutions and norms that constitute a barrier to *education for war*.

RESEARCH RESULTS: The analysis shows that at the universal level legal the instruments for *education for peace* and preventing the creation of attitudes enabling the war are sufficient. The barriers to efficiency arise from the level of internalization values and confrontation with attitudes and values identified with the interest of the state.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The goal of protecting future generations from the defeat of the war, which set the axiological basis of order after the WWII, was not implemented. The following armed conflicts have been preceded by the dehumanization of the enemy and the relativisation of human rights. This speaks for the widening of new actors and deepening of international cooperation in the area of *education for peace*.

→ **KEYWORDS:** PEACE, EDUCATION FOR PEACE, UNIVERSAL VALUES, FREEDOM OF SPEECH

Wstęp

W debacie międzynarodowej zauważalne są dwa nurty krytycznej refleksji: krytyka państw i instytucji międzynarodowych oraz krytyka społeczeństw i jednostek. W refleksji nad sytuacją polityczną słychać obawę przed wybuchem wielkiej wojny. Artykułowana jest ocena, że sytuacja międzynarodowa przypomina tę poprzedzającą I wojnę światową, a poziom zagrożenia konfliktem globalnym oceniany jest jako wysoki (Clark, 2014; Swanson, 2016). Ocena formułowana jest przez pryzmat wzrostu liczby państw odrzucających prawo międzynarodowe, instytucjonalnej słabości mechanizmów powstrzymania państw przed użyciem siły oraz pojawienia się niepaństwowych aktorów, którzy przemoc uznają za cel sam w sobie. W wypowiedziach o społeczeństwie i jednostkach

silnie brzmi zaniepokojenie populizmem i agresywnym nacjonalizmem (Jones, 2016; Roth, 2017). Relatywnie rzadko wskazywane jest jednak sprzężenie zwrotne zagrożeń i warunków ich realizacji (MacMilan, 2014), słabo obecna jest optyka holistyczna.

Prawnicza refleksja nad pokojem została podporządkowana pogładowi Clausewitza na wojnę, zgodnie z którym wojna jest tylko racjonalnym narzędziem realizacji przez państwo polityki – przemoc służy, wyłącznie, narzuceniu wrogowi woli (Clausewitz, 2013, s. 13 i n.). W tej racjonalizacji wojny uznano, że jest możliwe – w ramach monopolu państwa na „wojnę” i oddzielenia wojny od emocji – ograniczenie/ wyeliminowanie wojny. Uznanie, że państwa nie kierują się emocjami, a interesem, pozwoliło uznać decyzję o użyciu siły za warunek konieczny wojny i prowadzić rozważania nad drogami wyeliminowania wojny w kanonie relacji korzyści do kosztów oraz zabezpieczeń prawno-instytucjonalnych. To formalnie poprawne wnioskowanie nie uprawnia jednak do uznania warunku koniecznego za wystarczający i automatycznego stwierdzenia, że jeżeli państwo chce wojny, to w każdym przypadku jest zdolne tę wolę zrealizować. Takie reducyjne wnioskowanie jest obciążone błędem logicznym. A właśnie tak postąpili prawnicy normatywiści, którzy uznali badania nad pokojem skoncentrowane na refleksji nad państwem i jego wolą polityczną za nieprawnicze. Wola państwa użycia siły w sposób sprzeczny z prawem międzynarodowym wymaga operacjonalizacji, m.in. znalezienia wykonawców gotowych na przemoc. Nakazuje to zaliczyć do katalogu norm i działań mających na celu zapewnienie pokoju te adresowane do jednostek i grup społecznych, które służą budowie „kultury pokoju” – odrzuceniu „kultury wojny”; a których fundamentem są ruchy pokojowe (*Encyclopedia of Public International Law*, 1982, s. 78-86).

Zamknięty system norm tworzą desygnaty pojęcia *pokój* w powiązaniu z prawami i wolnościami człowieka, przeciwstawne wartościom wyższym nad prawami i wolnościami człowieka, utożsamianymi z interesem państwa (Posner, 2014a; Posner, 2014b, s. 69-122). Ta antynomia jest rozłączna.

Celem badania jest wskazanie przeciwstawności wartości naczelnych: podstawowych praw i wolności człowieka wartościom konkurencyjnym utożsamianym z interesem państwa. Przypisaniu prawom i wolnościom człowieka charakteru wartości nadrzędnej towarzyszy aprecjacja pokoju jako stanu i sytuacji, w której są one chronione. System wartości przypisujący państwu i jego interesom wartość wyższą dopuszcza *wychowanie do wojny*. Zinternalizowanie wartości pokoju przeciwstawiane jest cywilizacji przemocy powiązanej z brakiem pokoju. Zidentyfikowane i poddane krytycznej analizie zostały normy i instytucje wyznaczające ramy prawne *wychowania dla pokoju* i zakazu propagandy wojennej.

Argumentem na rzecz badania jest poziom zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego i skala konfliktów wewnętrznych. Obecny okres w stosunkach międzynarodowych cechuje brak stabilności przy obniżającym się poziomie bezpieczeństwa. Ten stan w połączeniu z zapomnieniem doświadczeń wojen i kulturą przemocy grozi konfliktem zbrojnym. Nakazuje więc przypomnienie paradygmatu, że „wojny rodzą się w sercach i umysłach ludzi”, co powinno skłaniać do intensyfikacji działań na rzecz budowy cywilizacji pokoju. Te działania na poziomie krajowym i międzynarodowym mogą być instytucjonalizowane m.in. z wykorzystaniem instytucji międzynarodowych.

W badaniu zrekonstruowane zostały normy i instytucje, które wytworzyły fundament *wychowania dla pokoju*. Wskazano warunki prawne wprowadzenia zakazu propagowania wojny jako wyjątkowego ograniczenia wolności opinii. Badanie instrumentów i instytucji implementacji *wychowania dla pokoju* potwierdziło istnienie bogatego i zróżnicowanego ich zbioru. Wykorzystane zostały metody prawnicze, wśród których w odniesieniu do dekonstrukcji i rekonstrukcji norm dominuje metoda prawno-dogmatyczna, zaś w odniesieniu do analizy współpracy międzynarodowej podejście instytucjonalne i funkcjonalne.

Pokój jako wartość i cel w prawie międzynarodowym

Zwycięzcy II wojny światowej rozdzielili zakończenie wojny od ustanowienia nowego porządku. Na konferencji w San Francisco wyznaczono ramy porządku normatywnego i powołano instytucje implementacji ładu międzynarodowego. Za wartość naczelną porządku uznano *pokój*. Ten wybór nie był oczywisty, był przede wszystkim reaktywny wobec zbiorowej traumy wojny. Słabością wyboru jest również fakt, że wartość ta naraża trudności w implementacji narzędziami i instytucjami prawnymi. W Karcie Narodów Zjednoczonych (Karta NZ, 1947) brak jest definicji *pokoju* i mimo że *prima facie* pokój jest pojęciem tak oczywistym, że nie wymaga wykładni, to już pierwsza refleksja wskazuje na różnice możliwych desygnatów pojęcia. To, że w definiowaniu pokoju intuicja zawodzi, potwierdza ograniczenie definicji słownikowej do utożsamiania pokoju wyłącznie z „a state of public tranquility” (*Black’s Law Dictionary*, 1999, s. 1151). *Pokój* można definiować zarówno zawężająco, ograniczając do stanu *braku wojny*, jak i rozszerzająco jako – oparty na wartościach – proces współpracy różnych aktorów (ze szczególnym uwzględnieniem ruchów pokojowych) (Galtung, 1975-1980). Ta druga definicja:

Trwały pokój to nie tylko brak wojny, ale dynamiczny proces współpracy pomiędzy państwami i ludźmi, współpracy opartej na wolności, niezależności, suwerenności, równości, poszanowaniu praw człowieka, ale także uczciwym i słusznym rozdziale zasobów dla zaspokojenia potrzeb ludzi (*Statutes of International Red Cross...*, 1986)

została wypracowana na forum międzynarodowym w wyniku współpracy międzyinstytucjonalnej, jest dokonaniem między- i pozarządowych organizacji międzynarodowych. Tylko ten *pokój* określany jest jako *trwały* – wskazuje to na skalę prawnych i prawniczych wyzwań, przed którymi stoją jednostki, grupy i instytucje pragnące go ustanowić. Takie jednak rozumienie *pokoju* ma podstawę prawną w Karcie NZ i jej funkcjonalna wykładnia nakazuje zmierzenie się z wyzwaniami i realizację celów ONZ.

Na pełny katalog wyzwań implementacji składają się m.in. wyzwania prawnicze. Wśród nich jest konieczność wyznaczenia treści normatywnej analizowanego pojęcia, a także wskazanie adresatów norm oraz sposobów działania prowadzących do implementacji norm. W ramach tego wyzwania barierą wstępną jest wypracowanie *modus vivendi* pomiędzy poglądami przedstawicieli doktryny prawniczej (w większości zachowawczo-pozytywistycznej) a oficjalnymi stanowiskami państw i instytucji

międzynarodowych (w większości progresywnymi). Reprezentatywna dla poglądów doktryny prawa międzynarodowego jest treść hasła „Peace and War” – w *Encyklopedii* Maxa Plancka – definiującej *pokój* jako „a condition in which States maintain order and justice, solve their problems by cooperation, and eliminate violence” (*Encyclopedia of Public International Law*, 1982, s. 74 i n). Pozytywistyczne definicje pokoju ograniczają pole analizy do państw oraz (w reakcji na terroryzm) do aktorów niepaństwowych. W odniesieniu jednak do metod zapobiegania sprzecznemu z prawem międzynarodowym użyciu siły przez państwo ograniczają się do eliminacji przemocy instytucjonalnej przez zapobieganie konfliktom oraz rozwiązywanie sporów środkami pokojowymi. W tym przypadku różnice w postrzeganiu rzeczywistości są widoczne; w odniesieniu do aktorów niepaństwowych wśród źródeł przemocy podkreśla się indywidualne emocje i motywacje, te czynniki w odniesieniu do państw są pomijane.

Charakterystyka normatywna zakazu użycia siły

Stronami Karty NZ są państwa i tylko one z punktu widzenia formalno-prawnego są adresatami zobowiązań z Karty NZ. Jeśli więc poddać analizie dogmatyczno-prawnej wypowiedź zawartą w Preambule:

My, Ludy Narodów Zjednoczonych, zdecydowane uchronić przyszłe pokolenia od kłeski wojny, która dwukrotnie za naszego życia wyrządziła ludzkości niewypowiedziane cierpienia, (...) i w tym celu (...) żyć ze sobą w pokoju jak dobrzy sąsiedzi, zjednoczyć swe siły dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, zapewnić przez przyjęcie zasad i ustalenie metod, aby siła zbrojna używana była wyłącznie we wspólnym interesie (...)

to po to, by wskazać jej treść normatywną, możliwości przypisania podmiotowi zobowiązaniem określonych zachowań wyznaczonych normą. Zawarte w Preambule oświadczenie woli ma charakter wypowiedzi nieostrej – deklaracji intencji. Strony oświadczyły zamiar uchronienia pokoleń od doświadczenia wojny. To nie cel jednak, a narzędzia realizacji mogą być przedmiotem analizy dogmatycznej. I w tym zakresie dyspozycje Preambuły zostały rozszczerzone na nurty:

- normy postępowania związane ze sposobami użycia siły. Współtworzą go normy przewidujące użycie siły „tylko we wspólnym interesie”, którym treść normatywną nadały przede wszystkim dyspozycje rozdziałów VI, VII i VIII Karty NZ¹;
- normy postępowania związane ze współżyciem w pokoju. Do tego nurtu należą wypowiedzi normatywne Preambuły zawierające zobowiązanie do pełnej implementacji podstawowych praw człowieka oraz stopniowego zagwarantowania każdemu człowiekowi praw człowieka pochodnych korzystaniu z postępu społecznego

---

¹ Zatem normy regulujące „pokojowe załatwianie sporów” i „akcje w razie zagrożenia pokoju, naruszenia pokoju i aktów agresji”.

i „poprawy warunków życia w większej wolności”². W odniesieniu do nich założono współpracę międzynarodową jako narzędzie wsparcia wysiłków na rzecz realizacji, „stworzenia warunków umożliwiających utrzymanie sprawiedliwości i poszanowanie zobowiązań”, a także tolerancji i współżycia jak „dobrzy sąsiedzi”. W przypadku tych wypowiedzi normatywnych trudniej nie tylko wskazać desygnaty ich treści normatywnej, lecz także instytucjonalizację w systemie normatywnym Karty NZ. Niewątpliwie bezpośrednio implementacji norm związanych z realizacją praw gospodarczych, społecznych i kulturowych służą dyspozycje rozdziału IX Karty NZ, jednak obszarowo właściwe są również dyspozycje związane z realizacją prawa do samostanowienia.

Sumując, do wskazanych nurtów wypowiedzi normatywnych można odnieść dwie obserwacje. Podział nurtów i materii nimi regulowanej nie ma charakteru rozłącznego. Uwypukla różnicę precyzji norm: w odniesieniu do zakazu użycia siły oczywisty jest adresat zobowiązania i treść zakazu, w odniesieniu do życia w pokoju nie jest oczywiste ani kto ma normy implementować, ani jakie zachowania są zakazane.

Twórcy Karty również nie rozdziłli kompetencji pomiędzy organami w odniesieniu do wykonywania przez ONZ obowiązków związanych z implementacją norm objętych obydwoma nurtami. Niewątpliwie główne obowiązki w zakresie utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa nałożono na Radę Bezpieczeństwa, zaś Rada Gospodarcza i Społeczna jest organem głównym w zakresie współpracy gospodarczej; jednak w wielu przypadkach mamy do czynienia zarówno z pozytywnym, jak i negatywnym konfliktem kompetencji organów.

Podstawy prawne kultury pokoju

Karta NZ, którą chciano uczynić konstytucją społeczności międzynarodowej, jest dokumentem związłym. Zwiążłość miała sprzyjać budowaniu w szerokich kręgach społecznych tożsamości konstytucyjnej – utożsamiania się z celami i wartościami Karty NZ. Dążenie do zwiążłości wymusiło ograniczenie treści Karty do regulacji koniecznych. W przedmiotowym dla rozważań zakresie w Karcie nie uregulowano materii normatywnej i instytucjonalnej kultury pokoju. W ramach dialogu międzyinstytucjonalnego organizacji Systemu NZ lukę tę wypełnił jednak już Akt Konstytucyjny UNESCO (Akt, 1945). W Preambule Aktu sformułowano fundamentalne dla realizacji celu i wartości, jaką jest trwały pokój, stwierdzenie: „ponieważ wojny rodzą się w umyśle człowieka, również w umyśle człowieka powinna dojrzeć sprawa obrony pokoju”. Wskazano, że respektowanie prawa w relacjach międzyrządowych – będące warunkiem koniecznym braku wojny, nie jest warunkiem wystarczającym pokoju. Przypisano w tym zakresie konstytutywne znacznie zinternalizowanym wartościom pojedynczego człowieka. W Preambule zawarto stwierdzenie, że

---

² Współtworzą zbiór praw gospodarczych, społecznych i kulturowych, gwarantują *wolność od niedostatku*, jedną z „czterech podstawowych wolności” (Roosevelt, 1941).

wojna była możliwa dzięki proliferacji przekonania o nierówności ras i ludzi oraz nieufności wobec innych. W katalogu warunków niezbędnych do podjęcia i toczenia wojny wymienia „odrzuć demokrację, odrzuć ideały godności, równości i wzajemnego szacunku ludzkiego”. Twórcy UNESCO przeciwstawili ciemnotę i przesady (podstawę rasizmu) kulturze i powszechnej oświacie służącej godności człowieka. Zatem przy braku operacjonalizacji norm, które wyznaczają ramy kultury pokoju w Karcie NZ, rolę tę wypełniły normy Aktu Konstytucyjnego UNESCO. Z punktu widzenia formalno-prawnego przepisy Karty NZ są przepisami odsyłającymi systemowo do Aktu Konstytucyjnego wypełniającego lukę regulacyjną. Ten przypadek – konstytutywny dla kultury pokoju – nie zamknął dialogu międzyorganizacyjnego w Systemie NZ. Propagowanie kultury pokoju i budowa cywilizacji respektującej godność człowieka była podejmowana przez organizacje i ciała Systemu NZ. Praktyka potwierdziła, że pozytywny zbieg kompetencji sprzyja realizacji celów, mimo że w istniejącym szumie informacyjnym rozdzielenie zarówno dokonań, jak i nurtów działalności nie zawsze jest możliwe. Możliwość synergii działania wskazuje m.in. proces *wychowania dla pokoju* (Principles, 2012; Jager, 2014), w ramach którego kształtowane są indywidualne i zbiorowe postawy propokojowe. W tym obszarze ONZ angażuje się w działania objęte zakresem działalności UNESCO. Na przykład w ramach Międzynarodowego Dnia Pokoju w 2013 r. Sekretarz Generalny ONZ zaapelował o współpracę w tworzeniu uniwersalnej kultury pokoju (SG Message, 2013).

Pamiętając o tym, że ONZ i organizacje Systemu są wyłącznie forum współpracy państw, podkreślić należy, że państwa są aktywne w tworzeniu i wspieraniu kultury pokoju. Z inicjatywy Polski ZO uchwaliło Deklarację o wychowaniu społeczeństw w duchu pokoju (Resolution, 1978). Wskazano w niej na konieczność współdziałania rządów i aktorów społecznych w wychowaniu dla pokoju. W katalogu jej zasad znalazł się obowiązek państwa przeciwdziałania propagowaniu wojny.

Prawo przeciwko cywilizacji wojny

Prawo międzynarodowe i implementujące wynikające z niego zobowiązania normy prawa krajowego są zaporą przeciwko propagowaniu cywilizacji wojny.

Już w 1946 r. ZO ONZ w Rezolucji 95(I) potwierdziło zasady prawa międzynarodowego uznane przez Statut Norymberskiego Międzynarodowego Trybunału Wojskowego i wyrok tego Trybunału zaliczające do „zbrodni przeciwko pokojowi” każde działanie stanowiące przygotowanie do wojny (Cassese, 2009). Do zachowań takich oprócz bezpośredniej propagandy wojny zaliczono wypowiedzi i działania wymierzone przeciwko wartościom, na których opiera się kultura pokoju, w tym wymierzone przeciwko godności człowieka, a propagujące dyskryminację (Glaser, 1948, s. 13 i n.).

Zakaz propagowania wojny stanowi wyjątek od ogólnej zasady „wolności opinii i wyrażania jej” (art. 19 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka³). Podstawą prawną tego

---

³ PDPC 1948.

wyjątku jest artykuł 20 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (Pakt, 1977) nakazujący państwom wprowadzenie ustawowego zakazu „propagandy wojennej” oraz popierania nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej stanowiącej „podżeganie do dyskryminacji, wrogości lub gwałtu”. W prawie polskim penalizację planowania i przygotowania wojny realizuje art. 117 par. 2 Kodeksu karnego (Zielińska, 2010).

Wnioski i rekomendacje

Analiza może sugerować dwa – *prima facie* – sprzeczne wnioski. Pierwszy, pochodny narastającej fali nietolerancji, odwróceniu się trendu ewolucji państw-społeczeństw ku respektowaniu praw i wolności człowieka (Democracy Index, 2017), nakazuje tworzenie nowych norm prawnych i rozwijanie instytucjonalnej struktury ich implementacji. Drugi, wynikający ze stwierdzonej kompletności regulacji i adekwatności infrastruktury implementacyjnej do potrzeb w połączeniu ze świadomością wad pochodnych nadprodukcji prawa i instytucji, przemawia na rzecz wykorzystania istniejących norm i instytucji oraz wstrzeźliwości w tworzeniu nowych. Ta sprzeczność jest jednak pozorna. Pozostawiając poza rozważaniami analizę przyczyn zmian postaw społecznych oraz ewolucji ustrojów państw, można stwierdzić, że realizacja żadnego celu nie jest aktem jednorazowym i każda wymaga konsekwencji i współpracy wszystkich aktorów. Do dowodów sukcesów *wychowania dla pokoju* można zaliczyć wzrost postaw odrzucających przemoc (Pinker, 2015), do dowodów porażek – liczbę konfliktów zbrojnych i ich intensywność. Można jednak stwierdzić, że w walce pomiędzy cywilizacjami (pokoju i wojny) nigdy nie nastąpi „koniec historii” – zwycięstwo „trwałego pokoju”. Współpraca zaś w *wychowaniu dla pokoju* potwierdza zalety współpracy organizacji międzynarodowych w Systemie NZ i dialogu międzyorganizacyjnego.

BIBLIOGRAFIA

- Akt. (1945). Akt konstytucyjny Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury. Pozyskano z: https://www.vilp.de/treaty_full%3Bjsessionid=9952F2C5A4C313F7D11240897437608E?lid=en&cid=2912 (dostęp: 24.05.2018).
- Black's Law Dictionary*. (1999). St. Paul: West Group.
- Cassese, A. (2009). *Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal*. UN. Pozyskano z: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_95-l/ga_95-l_e.pdf. (dostęp: 24.05.2018).
- Clark, Ch. (2014). Echos of 1914: are today's conflicts a case of history repeating itself? *The Guardian*, 16 Jan.
- Clausewitz, C. von. (2013). *O wojnie*. Gliwice: Helion.
- Democracy Index. (2017). *The Economist*. Pozyskano z: http://www.eiu.com/Handlers/Whitepaper-Handler.ashx?fi=Democracy_Index_2017.pdf&mode=wp&campaignid=DemocracyIndex2017 (dostęp: 24.05.2018).
- Encyclopedia of Public International Law*. (1982). Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

- Galtung, J. (1975-1980). *Essays in Peace Research*. Copenhagen: Christian Ejlertsen.
- Glaser, S. (1948). La Charte du Tribunal de Nuremberg et les nouveaux principes du droit international. *Revue pénale suisse*, vol. 63.
- Jager, U. (2014). *Peace education and Conflict transformation*. Berghof Glossary on Conflict Transformation. Berlin. Pozyskano z: http://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/jaeger_handbook_e.pdf (dostęp: 24.05.2018).
- Jones, R. (2016). Populist nationalism spells danger for all of us. *Financial News*, June 6.
- Karta NZ. (1947). Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90 z późn. zm.
- MacMillan, M. (2014). *The War that ended Peace: The Road to 2014*. Random House
- Pakt. (1977). Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Dz.U. 1977, Nr 38, poz. 167.
- PDPK. (1948). Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. Pozyskano z: http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 24.05.2018).
- Pierwsza Poprawka do Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki. (2002). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Pinker, S. (2015). *Zmierzch przemocy. Lepsza strona naszej natury*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Posner, E.A. (2014a). The case against human rights. *The Guardian*, 4 Dec.
- Posner, E.A. (2014b). *The Twilight of International Human Rights Law*. New York: Oxford University Press.
- Principles. (2012). *Peace Education, Principles*. Berghof Glossary on Conflict Transformation. Berlin. Pozyskano z: http://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Books/Book_Glossary_Chapters_en/berghof_glossary_2012_13_peace_education_principles.pdf (dostęp: 24.05.2018).
- Puzo, M. (2006). *Ojciec chrzestny*. Warszawa: Albatros.
- Resolution. (1978). *Resolution adopted by the General Assembly. 33/73 Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace, A/Res/33/73*. Pozyskano z: <http://www.un-documents.net/a33r73.htm> (dostęp: 24.05.2018).
- Roosevelt, F.D. (1941). *State of the Union Address „The Four Freedoms”*. 6 January. Pozyskano z: <http://voicesofdemocracy.umd.edu/fdr-the-four-freedoms-speech-text> (dostęp: 24.05.2018).
- Roth, K. (2017). *The Dangerous Rise of Populism. Global Attacks on Human Rights Values*. Human Rights Watch. World Report
- SG Message. (2013). *Secretary-General's 100-day Countdown Message. Education for Peace*. Pozyskano z: https://www.un.org/en/events/peaceday/2013/sgmessage_countdown.shtml (dostęp: 24.05.2018).
- Statutes of International Red Cross and Red Crescent Movement.(1986). Pozyskano z: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/statutes-en-a5.pdf> (dostęp: 24.05.2018).
- Swanson, A. (2016). The world today looks ominously like it did before World War I. *The Washington Post*, December 29.
- Zielińska, E. (2010). *Definicja zbrodni agresji w polskim kodeksie karnym w kontekście art. 8 bis Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY-ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>